

**grupa
autora**

Ustaničke iskre

**U HRVATSKOJ
1941**

PROGRES

**grupa
autora**

ustaničke iskre u hrvatskoj

Izdavač PROGRES Zagreb
1977.

POČETAK NARODNOG USTANKA U HRVATSKOJ
— događaji i sjećanja —

U R E D N I K

Đuro Mihaljčić, dipl. prav.

L E K T O R

Milan Pulj iz, prof.

K O R E K T O R

Milena Popović, prof.

R E C E N Z E N T

Mile Polovine, prof.

NASLOVNA STRANA

Šimo Klaić, akadem. kipar

UMJESTO PREDGOVORA

Knjiga *USTANIČKE ISKRE U HRVATSKOJ* još je jedno svjedočanstvo koje govori o tome da su narodi Jugoslavije pod rukovodstvom Tita i KPJ povelili 1941. oružanu borbu protiv fašističkih sila, dakle, upravo onda kada su te sile bile na vrhuncu svoje moći, kada su armije Trećeg Reicha, fašističke Italije i njihovih saveznika bile duboko na teritoriju SSSR-a, a u Africi pred Aleksandrijom i u blizini Kaira.

Ova knjiga predstavlja značajan prilog za izučavanje naše narodno oslobodilačke borbe i revolucije 1941. Ona je vrijedno izvorno svjedočanstvo o mnogobrojnim događajima toga vremena širom Hrvatske. Knjiga je zajedničko djelo stotinjak autora i velikog broja njihovih suradnika, prvoboraca NOB-e i organizatora narodnog ustanka u pojedinim krajevima Hrvatske, koji u knjizi iznose i svoja lična sjećanja, potkrijepljena mnoštvom činjenica i dokaza o početku toga ustanka. U knjizi su zabilježene mnogobrojne prve ustaničke iskre iz kojih se razbuktao neugasivi plamen oružane borbe i narodne revolucije do pobjede nad okupatorom i domaćim izdajnicima. To je svjedočanstvo sa izvora o hrabrosti, snazi i patriotizmu naših ljudi u vrijeme kada je Evropa stenjala pod pobješnjelom fašističkom čizmom. Obzirom da je veliki broj autora ovog djela i neposredno učestvovalo u brojnim događajima o kojima pišu, moguća je i njihova subjektivna ocjena pojedinih događaja, što bi po izlasku knjige iz štampe moglo dovesti do različitih mišljenja o tim događajima u traženju njihove što realističnije valorizacije. Zbog ograničenog prostora, s kojim su autori raspolagali za svoj prilog, možda im je izostao i po koji značajniji podatak pa bi i to budući čitaoci trebali imati u vidu.

Značajan je doprinos autora ovog djela i u tome što se u svome kazivanju nisu ograničili samo na pripremu ustanka, na izvođenje prvih akcija i diverzija 1941. nego su se osvrnuli i na razvitak revolucionarnog radničkog pokreta u pojedinim krajevima Hrvatske u predratnom periodu. Takav pristup autora ovom djelu, omogućuje čitaocu da potpunije

sagleda kontinuitet revolucionarnih kretanja kroz koje je prolazila ilegalna KPJ i tako pripremala naše narode za sudbonosnu 1941. a posebno se to osjeća od Titova dolaska na čelo KPJ. Tito je snagom vizionara ukazivao neumorno narodima Jugoslavije na sve neposredniju opasnost od fašizma i domaćih izdajnika pa je od svoga dolaska na čelo KPJ uspio snažno mobilizirati radničku klasu i preko URS-ovih sindikata stvarajući tako u svim dijelovima zemlje političke, organizacione i kadrovske preduslove koji su mu kasnije omogućili uspješno vođenje NOB-e i revolucije. U predvečerje -fašističkog napada na Jugoslaviju Partija je već stvorila veoma čvrst patriotski i revolucionarni savez između radnika, seljaka i napredne inteligencije. Kroz svoju borbenu parolu »Bratstvo i jedinstvo« Partija je svrstala pod svoju zastavu sve što je bilo patriotsko i slobodoljubivo u njihovoj zajedničkoj borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Autori ovog djela iznose nam bezbrojne primjere takvog bratstva i jedinstva, temeljnog zaloga svih naših pobjeda.

Polazeći od svega toga moglo bi se zaključiti da su autori i izdavač kroz ovo djelo obavili jedan vrijedan i društveno koristan posao, te im se ovim putem i osobno zahvaljujem.

Zagreb, 2. VI 1911.

Pero Car.

predsjednik SUBNOR-a Hrvatske

G O S P I Ć Burna i dramatična zbivanja na području današnje gospičke općine u danima ustanaka bila su predodređena objektivnim i subjektivnim činionicima koji su dijelom zajednički za širu ličku regiju, a dijelom svojstveni upravo ovom, središnjem i zapadnom dijelu Like. Potpuniju sliku objektivne podloge ustanka u ovome kraju dobit ćemo ako se u najkraćim crtama osvrnemo na stanje privredne i kulturne razvijenosti, kao i političkih opredjeljenja stanovništva u pred-ratna dva lička kotara, gospičkom i perušičkom, čijih je osam općina zauzimalo prostor današnje gospičke općine. Sliku pak subjektivnog činioca, komunističke partijske organizacije kao organizatora ustanka, njene snage, organiziranosti i utjecaja u tome kraju, dobit ćemo ako se u nekoliko redaka osvrnemo na njezin vrlo uspješni razvoj tokom pet-šest godina uoči oslobodilačkog rata i revolucije.

U ovom ekonomski izrazito nerazvijenom kraju gotovo jedini izvor prihoda bili su poljoprivreda i stočarstvo. Socijalno raslojavanje na selu bilo je slabo izraženo. Nešto malo radnika bilo je zaposleno kod željeznice, u malim pogonima drvne industrije i u zanatstvu. Mreža malih trgovačkih i ugostiteljskih radnji bila je dosta gusta, primitivna i zelenaška. Visoki prirodni priraštaj stanovništva stvarao je višak radne snage na selu, pa je migracija bila neprekidna i brojna. Mladi ljudi tražili su zaposlenje u rudnicima zemalja zapadne Evrope, u zanatstvu izvan Like, ili su se primali najniže plaćenih službi u žandarmeriji, policiji i vojsci.

Gotovo polovina odraslog stanovništva (48 posto) bila je nepismena. U Gospiću je bila učiteljska škola i gimnazija. Samo mali broj maturanata uspijevao je produžiti školovanje na fakultetu. Kulturna djelatnost izvan škola bila je vrlo slaba, sve dok to nisu u svoje ruke preuzeli mladi komunisti nekoliko godina pred rat, osnivajući po selima amaterska kulturno-prosvjetna društva kroz koja su širili napredne političke ideje.

Dvije trećine stanovništva ovoga kraja čine Hrvati nastanjeni u srednjem i sjeverozapadnom dijelu, a jednu trećinu Srbi, u južnom i istočnom dijelu. Građanski političari, trgovci i popovi gradili su svoju politiku na upor- nom raspirivanju vjerske i nacionalne netrpeljivosti, podmićivanjem i svakojakim obećanjima u predizbor- nim kampanjama. U tim su korteširanjima stalno u prvi plan iskakali krajnji nacionalisti, frankovci (ustaše) i velikosrbi (četnici), ali se većina seljaka sve do rata drža- la uglavnom umjerenih struja unutar Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke. Samo su mje- stimično frankovci i srpski radikali hvatali korijene me- đu najzaostalijima.

Na području Gospića i Perušića aktivnost Komuni- stičke partije naročito je porasla u nekoliko predratnih godina. Tome je znatno doprinio Akif Šeremet, član CK KPJ, koji je 1930. došao za profesora povijesti u gospić- ku gimnaziju. Sredinom tridesetih godina obnovljena je u Gospiću partijska organizacija. Njezini članovi prije rata bili su istaknuti partijski radnici: Pavle Gregorić, Jakov Blažević, Mile Počuča, Nedeljko Žakula, Hubert Vidaković, Drago Marušić, Đuro Stanković, Ivo Ćaćić, Tomo Balenović, Ferdo Toplak i ostali. Tih godina među đacima učiteljske škole i gimnazije komunisti su osno- vali organizaciju Saveza komunističke omladine (SKOJ) u kojoj su se našli najinteligentniji omladinci i najbolji đaci. Nekoliko desetaka tih mladih komunista izvršili su prvi preokret u političkom raspoloženju mlade gene- racije i postali pravi rasadnik naprednih ideja u cijeloj Lici.

Mnogi od njih izrasli su u neustrašive borce i ruko- vodiocima u oslobodilačkom ratu. Pod uticajem i uz pomoć gospićke organizacije ubrzo su (1938. do 1940.) osnovane partijske i skojevske ćelije u Perušiću, Divoselu, Smilja- nu, Vrepcu, Pazarištu, Novom, Širokoj Kuli i drugdje.

Perušić je u dva desetljeća između dvaju ratova bio pod jakim uticajem marksističkih ideja. Tamo je do 1932. živio i djelovao Divko Budak (ubijen u Kerestincu 1941.). U pomoć republikanskoj Španjolskoj iz Perušića je otišlo desetak boraca, od koji su četiri tamo i pogi- nula. U perušićkoj partijskoj organizaciji radili su pred rat: Joso Dasović, Mića Kulaš, Ante Hećimović, Juka Ko- lak, Joso Alešković, Milan Hećimović, Ivan Rukavina — Palenta, Ivan Smolčić, Nikola Milković, Nikola Šutić, Ivan Arbanas — Vanja, Dane Balenović i ostali. Pod uti- cajem perušićkih komunista, te Anke Butorac, Stipe Ugarkovića i Srđana Brujića, koji su radili na tome terenu, stvorene su partijske organizacije i grupe simpa-

tizera u Pazarištu: Vicko Milinković, Franjo Duić, Karlo Rukavina, Marko Butorac, Joso Lulić, Mate Sorić, Josip Stojević, Mile Hodak — Čile, Luka Baričević i ostali; zatim u Kosinju: Dušan Bruić, Milan Sigurnjak, Mane Varićak i ostali. Slično je bilo i u ostalim manjim selima. I skojevska organizacija u perušićkom kotaru brzo se razvijala: 1940. imala je više od 30 članova.

U Divoselu je KP imala široki i snažni oslonac. Komunisti su tako ostvarili potpuni utjecaj na gotovo sve stanovnike. U brojnoj ekipi aktivista bili su: Đuro Vujić, Vlado Radaković, Đuro Potkonjak, Marko Počuča, Damjan-Deni Vujinović, Stevo Vujinović, Mića Jović, Simo Počuča, Đuro Obradović, Branko Radaković, Nikola Krajinović i mnogi ostali.

Skojevska organizacija imala je u Divoselu (s Čitlukom i Ornicama) desetak vrlo aktivnih i borbenih članova koji su se povezivali i tijesno surađivali sa skojevskom organizacijom u susjednom Ličkom Novom.

Smiljan je pred rat imao čvrstu partijsku i skojevsku organizaciju, koja je uspijevala da spriječi sve pokušaje ustaša da u tome podvelebitskom selu bilo koga pridobiju za svoju zločinačku politiku. Među istaknute članove Partije u Smiljanu treba spomenuti Katu Pejnović, Jovu Rajčevića, Božu Rupčića, Ivana Uzelca — Dana, Paju Rupčića, Tonu Serdara, Duju Katića, Antića Uzelca, Ivicu Katića, Juku Pavičića, Pavla Čačića i Nikolu Milinkovića. I skojevska organizacija imala je u smiljanskoj općini široki i čvrsti oslonac. Među najaktivnijim skojevcima bili su: Ivan Dujić, Ante Prpić, Joso Milković, Pajo Milković, Toma Tomljenović, Jure Tomljenović, Nikola Serdar, Ivo Blažević, Milica Pejnović, Marija Katić, Marica Serdar, Pepica Devčić, Ante Kovačević, Maća Ilić, Luka Čačić, Grga Pavičić, Stipe Čačić, Marija Čačić, Kata Šarić, Slavko Stijačić, Luca Katić i Grga Uzelac.

U osičkoj općini bilo je na lijevom krilu HSS dosta ljudi na koje su komunisti jako utjecali. U Širokoj Kuli, rodnom mjestu Marka Oreškovića, bilo je nekoliko istaknutih komunista (Tomo Nikšić, Dušan Uzelac — Cveko, Vlado Orešković) i simpatizera KP. Oni su uspijevali onemogućiti frankovce i velikosrbe da se jače ukorijene, iako su u tome nacionalno mješovitom selu oba popa uporno i podjednako sijala sjeme razdora.

U Karlobagu su komunisti Frane Smojver, Mile Dočkić i Ignjac Vrban predstavljali oslonac za proširivanje uticaja KP ne samo u mjestu nego i u okolnim podvelebitskim primorskim selima.

U južnom dijelu gospićkog kotara komunisti su politički utjecali uz pomoć organizacija Samostalne demokratske stranke i njenog Seljačkog kola.

U Mogoriću je bila skupina simpatizera Partije koja je početkom rata prerasla u partijsku ćeliju: Milaiilo Korica, Đuro-Đurt Milojević, Sava Miloj ević, Tomo-Tomušilo Đaković i Dane Korica.

U Vrepcu je osobito živu aktivnost ispoljavala skojevska organizacija, koja je imala članove i u susjednim selima. Zbog žive političke aktivnosti i rastućeg ugleda među omladinom, vlasti su pokušale da njezin rad onemoguće hapšenjem najistaknutijih omladinaca. Pred sudom u Ogulinu ti su se omladinci sjajno držali: nisu odali ni jednu vezu sa članovima Partije. Od skojevaca iz te organizacije spomenut ćemo samo nekoliko: Dušan Dragosavac, Milorad Mišćević, Luka Mišćević, Milan Grubić, Miloš Mandarić, Petar Sunajko, Milia Mandarić, Jovo Popović — Juca, Dušan Mandarić, Mile Graovac, Dragica Mandarić, Milica Popović, Nikola Dragosavac — Ražavina, Smilja Savatović, Milica Galović i ostali. Ta je organizacija imala oko 40 članova i politički je dominirala selima od Mogorića do Široke Kule.

Partijskim organizacijama gospićkog i perušićkog kotara neposredno, često i svestranu pomoć pružao je Marko Orešković — Krintija, upozoravajući pored ostalog, na mogućnost skore fašističke agresije na Jugoslaviju.

Naglo rasulo jugoslavenske vojske u prvim danima aprilskog rata, ubrzavano ustaškim diverzijama, te proglašenje Nezavisne Države Hrvatske stvorilo je opću pometnju u ovom dijelu Like, pa su ustaše brzo i bez otpora već 10. i 11. travnja uspostavile svoju vlast u općinskim središtima. Idućih dana (12. do 14. travnja) talijanske motorizirane jedinice stigle su u Perušić, Gospić i Medak. Bile su to jedinice divizije »Re« iz sastava V armijskog korpusa. Usput su nailazile na prijateljski i uslužni doček ustaških grupa, svojih tada još zahvalnih saveznika. U Gospić je mjesec dana kasnije stigao bataljon tek osnovanog 12. domobranskog puka.

Prvih dana svoje vlasti ustaše se okomljuju na komuniste i na istaknutije pripadnike srpskih građanskih stranaka s kojima su imali stare račune, zatim na trgovce i bogatije ljude od kojih se ucjenom i pljačkom moglo doći do novca ili vrijednih stvari. Već 14. travnja u ustaškom zatvoru u Perušiću osvanulo je 11 komunista Hrvata i nekoliko Srba trgovaca čije su radnje opljačkane. U Gospiću su Srbi trgovci doživjeli istu sudbinu, ali

su komunisti uspjeli da izbjegnu hapšenje. U selima se vjerovalo da će sve završiti tim prvim obračunima, da će se nova vlast srediti i vladati po nekom zakonu. Neki su na poziv predali skriveno oružje. Neki pak bogatiji Srbi za krupne sume kupovali su od ustaša propusnice za Zemun i bježali u Srbiju. Neki su se pak već prvih dana skrivali u šumu. Pod kraj travnja sve se više govorilo po srpskim selima o porukama nekih katoličkih popova kako bi pokatoličenje Srba otklonilo sve strepnje. To je za mnoge predstavljalo manje zlo od već najavljivane alternative — da svi Srbi iz ovoga kraja budu iseljeni u Srbiju.

Kada su poslije nekoliko tjedana vlasti ustaše ocijenile da mogu računati na podršku ili barem neutralnost većega dijela članstva Hrvatske seljačke stranke i kada su ustaški »stanovi« uspostavljeni u svim većim selima, počeli su nastupati sve bezobzirnije. Na redu su bila masovna hapšenja i strijeljanja odraslih muškaraca kojih bi se nasumce domogli iznenadnim upadom u selo. Ponekad su govorili da ljude kupe radi slanja na rad u Njemačku ili da su to taoci koji će biti ubijeni, ako netko od odbjeglih u šumu zapuca na ustaše, što se tu i tamo već događalo. U hrvatskim selima ustaše su hapsile sve za koje su sumnjali da imaju neke veze s komunistima, kao i one koji bilo na koji način nisu odobravali ustaške postupke s »grkoistočnjacima«, kako su se jedino smjeli nazivati Srbi. Narod tih sela neprekidno je zastrašivan pričama kako četnici samo što nisu došli da pokolju sve Hrvate, pa se zato treba brzo organizirati u ustašku miliciju i pripremiti se za borbu.

Napad Njemačke na Sovjetski Savez kao da je bio signal za pojačavanje terora. Ustaški veliki župan u Gospiću, Frković, neće više ni da čuje za pokršćavanje i za iseljavanje. Po njemu je jedino rješenje da se Srbi u tome dijelu Like fizički istrijebe. Logor smrti u Jadovnom prima Srbe i Jevreje iz raznih krajeva Hrvatske i Bosne na svirepu egzekuciju. U srpnju se počinje puniti i Ličanima. U borovu šumu zvanu Plantaža, sjeverno od Metka, početkom srpnja gotovo svake noći stizali su kamioni prepuni vezanim ljudima koje tamo strijeljaju i bacaju u zajedničku grobnicu. Samo iz sela medačke općine tamo je ubijeno više od 100 ljudi. Takvih masovnih grobnica u gospićkom kotaru bilo je nekoliko.

Iz Smiljana je još prije masovnog pokolja odvedeno oko 30 ljudi. Ubijeni su i bačeni u Jamu na Janči. Narod se tih srpanjskih dana sve više sklanjao u planinske zbjegove u Velebitu i Ličkom srednjogorju. To je omogućavalo komunistima još intenzivniji politički rad. Nji-

hove tvrdnje da se ustaškom teroru treba oduprijeti organizirano i oružjem postaju čak i za kolebljivce sve uvjerljivije. Marko Orešković stiže tada s direktivom Centralnog komiteta da započnu pripreme za oružani ustanak. On tu direktivu prenosi ne samo članovima Okružnog komiteta za Liku, nego i neposredno organizacijama u Perušiću i Smiljanu. Svi komunisti, skojevci i simpatizeri Partije dali su se tada na posao da se narod pripremi za oružani ustanak. Ustanak je naravno, u prvom naletu morao biti usmjeren protiv najistaknutijeg i tada najopasnijeg fašističkog odreda, protiv ustaša.

Talijanski vojnici držali su se tih dana po strani, kao da ništa ne vide. Nisu izlazili iz garnizona u sela i kretali su se samo glavnom ličkom cestom (Otočac — Gospić — Gračac i Gospić — Karlobag). Kada su ustaški masakri učestali, a tijela ubijenih mogla se vidjeti i pored glavnih puteva, Talijani su se farizejski zgražali, ali nisu činili ništa da to spriječe. Pred kraj jula, kada je dio talijanskih garnizona napustio gospićko područje i krenuo za Dalmaciju, s njima je iz srpskih sela otišlo nekoliko desetina ljudi da bi se sklonili od ustaških progona.

Ustanak je pripreman na različite načine, ali je posvuda bilo glavno da se prikupi što više oružja i dade u ruke onima koji će prvi krenuti u juriš. Ponegdje su spremne i zalihe hrane na sigurna mjesta u planini. Narod je sam u svakom selu birao komandira svoga odreda. Raspoloženje za ustanak raslo je iz dana u dan. čekao se samo znak da počne. Manjih oružanih čarki s ustašama na vlastitu ruku bilo je sve češće. Iz Divosela skupina diverzanata srušila je željezničku prugu južno od Gospića, presjekla telefonske veze između Gospića i Karlobaga itd.

Direktiva CK KPH da započne oružana borba stigla je 25. jula u ruke članova Okružnog komiteta za Liku u Divoselu (oko polovine članova OK bila je tada na području gospićkog kotara). Zbog vrlo otežanih veza s organizacijama na terenu, OK KPH nije bio u mogućnosti da se odmah sastane i da organizira istodobnu akciju svih za borbu spremnih grupa širom Like.

U sva sela, s kojima su članovi OK KPH mogli doći u vezu, poslana je poruka da se odmah osnuju odbori koji će pripremiti narod na ustanak. Marko Orešković bio je krajem srpnja i prvih dana kolovoza ponovno u selima Like prenoseći partijskim organizacijama i neposredno narodu poziv KP da se odmah krene na ustanak. Sva su sela ovim ili onim putem brzo saznala za poziv Komunističke partije narodu da se diže na ustanak i

prihvatila su taj poziv. Nastalo je brzo uzajamno povezivanje sela radi objedinjavanja akcija i uzajamnog pomaganja, jer je oružja bilo malo pa se trebalo u određenom času grupirati na odsudnom mjestu borbe. Već

27. srpnja uvečer u sela južnog dijela gospićkog kotara stigle su prve vijesti da je ustanak planuo u lapačkom i gračačkom kotaru. Sada je ostalo samo pitanje dana ili sata kada će se u kome selu krenuti u napad na ustaške posade oko Gospića.

Vrepčani su, predvođeni skojevskom organizacijom, prvi bili spremni za akciju. Poslije sastanka s članom OK KPH Milom Počucom, sredinom srpnja u šumi iznad Zavoda, oni su se brižljivo spremali za ustanak. Saznavši da je u južnoj Lici ustanak počeo, svi za borbu sposobni i spremni Vrepčani, Pavlovčani i Zavođani sastali su se

28. srpnja na Šakića rudini i dogovorili plan za napad na ustašku posadu u Vrepcu. Za komandira ustaničkog odreda izabran je Joco Njegomir. Jovo Dragosavac, poginuo 25. prosinca 1942. kao komandant Ličkog partizanskog odreda, javio se da će uoči napada nečujno likvidirati stražare pred ustaškim »stanom«. Osjetivši živost u selima, saznajući za ustanak u južnoj Lici, a možda od nekoga i obaviješteni o pripremama za napad, ustaše su noću

29. na 30. pobjegle iz Vrepca u Gospić. Idućeg dana izjutra vratili su se znatno pojačani sa zadatkom da istrijebe sve stanovništvo Vrepca i okolnih sela. Iz Bilaja su krenuli na Barlete, ali se narod toga sela osjetivši opasnost na vrijeme sklonio u Vrebac, gdje su ustanici iz svih sela, od Ostrvice do Pavlovca, pripremali obranu. Imali su 15 vojničkih i 30 lovačkih pušaka, nekoliko pištolja i oko 50 ljudi naoružanih hladnim oružjem — sjekirama, roguljama i noževima. Ustaše toga dana nisu nastavile iz Barleta prema Vrepcu, nego tek idućeg dana poslije podne, kada im je stiglo pojačanje od još 100 ustaša. Sačekani su vatrom iz blizine na zapadnoj ivici sela, razbijeni su i natjerani na povlačenje prema Bilaju.

Prvi teški poraz ustaša u gospićkom kotaru, gdje su na vlasti bili poznati stari ustaški glavari, dovelo je ustaško rukovodstvo u stanje bjesnila. Donijeta je odmah nesuvisla i nerealna odluka da se plan potpunog fizičkog istrebljenja srpskog stanovništva u selima oko Gospića sprovede za tjedan dana. U nekim najbližim selima i zaseocima oko Gospića taj zločinački plan odmah je ostvarivan, bez obzira što se borba u južnoj Lici rasplamsavala i što je nedostajalo snage za borbu protiv naoružanih ustanika. Masovni pokolj srpskog stanovništva u Smiljanu počeo je 2. kolovoza i svirepo je sproveden za par dana. Zvjerski je ubijeno i spaljeno na

lomačama 590 ljudi, žena i djece, pa i najmanjih u kolijevkama. Samo oko 100 ljudi srpskog dijela Smiljana uspjelo je pobjeći, nekako se prikriti i preživjeti te dane. Istu sudbinu doživljavaju i sela Like: Počućića brdo i neki zaseoci Kosinja u kojima je pobijeno oko 500 ljudi. Ta su sela nestala zauvijek i danas u njima nalazimo samo groblja i spomenike žrtvama fašističkog terora. Pokolj u Širokoj Kuli, Rujnicama, Klenovcu i Papučić kod Metka samo je djelimično uspio. Selo Čukovac izbjeglo je masovni pokolj kod crkve u Širokoj Kuli, gdje su Čukovčani bili dovedeni, tobože, radi pokršćavanja, zahvaljujući intervenciji domobranskog oficira, kasnije partizana, Mate Oreškovića, koji je omogućio da se narod razbježi u posljednjem trenutku.

Prilikom uništavanja srpskih sela ustaše su nastojale da stanovnike okolnih hrvatskih sela silom ili mилоm dovedu u pljačku preostale imovine pobijenih, te da tako stvore što više sudionika svojih nedjela. Ponegdje su djelimično u tome i uspijevali. Iskaljujući svoj bijes na stanovništvu nebranjenih sela, ustaše su se nadale da će to djelovati zastrašujuće na sela koja se još nisu digla na ustanak, osobito na ona u kojima se ustanak pripremao. Ali to se nije dogodilo.

Divoselo, koje od Gospića dijeli samo pet kilometara, nije htjelo čekati sudbinu Smiljana. Temeljito se pripremalo za borbu, ne samo u političkom nego i u stručno-vojnom pogledu. Omladina je u srpnju pod rukovodstvom morskog podoficira Đure Potkonjaka svakodnevno popodnevnim vježbama savladavala tehniku rukovanja vatrenim oružjem. Nisu zanemarivali ni vezu sa susjednim hrvatskim selom Novim. Skojević i Stevo Potkonjak ponijeli su jedne noći političku literaturu svojim drugovima u Novom, ali su naišli na ustašku zasjedu, u kojoj je Iso poginuo, a Stevo je uspio izvući živu glavu.

Kad je stigla direktiva da se diže ustanak, izvršene su posljednje pripreme. U Jankovom boriku 2. kolovoza održan je masovni sastanak Divoseljana, na kome su prvi govorili sekretar OK KPH Jakov Blažević, sekretar Mjesnog komiteta Damjan-Deni Vujnović i njegov brat Stevo, a zatim su svoje mišljenje iznosili i ostali. Odlučeno je da se napad na ustaše, utvrđene u zgradi osnovne škole, izvrši iduće noći, a da se narod prethodno izvede u zbjeg na Debelo brdo pod Velebitom. U štab za rukovođenje ustanka u Divoselu izabrani su: Jakov Blažević, Damjan i Stevo Vujnović, Janko Rajčević i Ante Plečaš. Većina neborackog stanovništva Divosela, Ornica i Čitluka povukla se u zbjegove prije početka napada.

U napad je krenulo 25 odabranih boraca naoružanih raznovrsnim vatrenim oružjem. U prvom naletu ubijena je straža u blizini škole, ali je iz škole pružen žestoki otpor. Kada su ustaše bile natjerane da se povuku u suteran, grupi ustanika pošlo je za rukom da zapale zgradu. Tada je, međutim, netko pronio glas kako se od Gospića čuje tutanj tenkova koji dolaze u pomoć ustašama. Osiguranje koje je bilo postavljeno prema Gospiću napustilo je položaj, a napad je oslabio. Očekivalo se da požar zahvati cijelu zgradu. Ustaše su iskoristile taj trenutak i povukle se prema Gospiću. Nije točno ustanovljeno koliko su imali gubitaka. Divoseljani su u napadu izgubili dva hrabra borca, koji su među prvima pokušali da se približe zgradi škole. Bili su to Vlado Radaković, stari komunist, i Mile Jerković, skojevac. Kasnije, od zadobivenih rana, umro je i Triša Vujinović.

Tako je 4. kolovoza Divoselo bilo slobodno, ali je radovanje slobodi bilo brzo pomućeno tragedijom koja se desila iduće noći. Ustaše su 4. kolovoza izviđanjem iz aviona i od mještana iz Alanke (zaseoka pod Velebitom blizu Divosela) saznali za mjesto zbjega u draži zvanj Kruškovača, pod Velebitom, pa su se odmah spremile da ga napadom unište. Cijela ustaška bojna (bataljon), pod komandom zloglasnog koljača Devčića, neprimijećena zašla je toga dana preko Rizvanuše i Alanka u Velebit. Pred zoru 5. kolovoza napala je zbjeg otkuda se napad najmanje očekivao. Malobrojno osiguranje zbjega, svega šest pušaka, nije stiglo da pruži ni kratkotrajni otpor. U bjesomučnom sadističkom masakriranju u Kruškovačama i okolnim šumskim padinama našlo je smrt oko 800 žena, staraca i djece. Oni koji su bježali šumom izbjegli su smrt, prikupljeni su iznad Čitluka i odvedeni dublje u Velebit iznad Počitelja, odakle su raspoređeni u oslobođena sela medačke općine i južnije. Svi za borbu sposobni, makar i bez oružja, vratili su se na teren oko spaljenog i opustjelog Divosela i Čitluka, u kojima su ustaše idućih dana pretresale svaki šumarak da bi dotukli preživjele. Organizirano su pljačkali sve, osobito stoku i tek požnjeveno žito, natjerujući seljake iz susjednih hrvatskih sela da sudjeluju u pljački.

Medak, općinsko sjedište u južnom dijelu gospićkog kotara, pripremao se za ustanak u drukčijim političkim uvjetima od onih u susjednom Vrepcu i Divoselu. Tamo nije bilo ni partijske ni skojevske organizacije. Političkom situacijom u selu do rata gospodarilo je pet-šest trgovaca i nekoliko bogatijih seljaka, koji su bili eksponenti srpskih građanskih stranaka. Samostalni demo-

krati imali su manje pristalica. Nekoliko simpatizera KP i grupa skojevaca, gospoćkih đaka, nisu uspjeli da se u toku priprema za ustanak postave na čelo događaja, ali nisu ni velikosrbima prepustili glavnu riječ, jer su ovi bili uspaničeni, prorijeđeni ustaškim ubojstvima i kod naroda kompromitirani žurbom da se pokrste. Mećani su u velikoj većini bili raspoloženi za oružani ustanak. Glas o ustanku u južnoj Lici, kao i o uspješnoj borbi u Vrepcu, pokrenuo ih je u akciju. Najborbeniji već su 2. kolovoza napali jednu ustašku patrolu u selu i ubili jednoga ustašu. Na skupu održanom na brdu Velaguši odlučeno je da se napad na ustaški stan i žandarmerijsku kasarnu izvrši noću 4. na 5. kolovoza. Osigurana je pomoć od nekoliko naoružanih Mogorićana, Vrepčana i po dva do tri borca iz okolnih sela. Akciju je otežavalo što su i Talijani bili u Metku, u zgradi škole, blizu ustaškog stana, mada se računalo na njihovu neutralnost.

U napad je, pod rukovodstvom Momčila Novkovića, krenulo oko 60 ljudi, ali je samo svaki treći imao vatreno oružje. Ustaše su spremno dočekale napad, jer su znali za pripreme. Uspjele su da odbiju prvi nalet ustanika, koji su pri tom imali jednog poginulog i jednog teško ranjenog. Zatim su dvojica odvažnih boraca uspjela da se približe zgradi i da je zapale. Dok se požar širio zgradom, cestom od Gospića naišao je talijanski vojni kamion i uletio između ustanika i ustaša. Nečiji je metak pogodio oficira, pa se kamion zaustavio. Kod ustanika je nastala pometnja, što su ustaše iskoristile da se preko rječice Glamočnice prebace u talijansku kasarnu, napustivši pri tom jedan puškomitraljez, nešto municije i opreme. Talijani se nisu umiješali u borbu, ali su još iste noći ustaše prebacili u Gospić. Otuda je pred zoru uslijedila slabija ustaška intervencija, koju su ustanici odbili na prilazima selu. Idućih dana u Metku su bili naoružani ustanici i talijanski vojnici, ali se nisu sukobljavali. Glavnina ustanika držala se ipak dalje od talijanske kasarne. Skojevcima su razbacivali oko kasarne i pribijali na stupove antifašističke letke na talijanskom jeziku.

Prvih dana augusta ustanak se uspješno razvijao i na sektoru Široke Kule. Na Ljubovu, selu na tromeđi perušićkog, koreničkog i udbinskog kotara, već potkraj jula bio je osnovan ustanički odred pod rukovodstvom Staniše i Steve Opsenice. U njemu je bilo boraca iz sva tri spomenuta kotara. Taj odred stupio je u borbu prvih dana augusta, uspjevši da već u prvim manjim okršajima dođe do vrijednoga plijena i oružja. Komunisti i

antifašisti iz perušićkog kotara u augustu pojačavaju odred s oko 40 boraca, što je bio ogromni doprinos stvaranju borbenog jedinstva Srba i Hrvata Like.

Videći da ustaše neće biti u stanju silom povratiti vlast u južnom dijelu gospićkog kotara i saznajući da se Talijani pripremaju preuzeti svu vlast u Lici, te da bi plan istrebljenja tamošnjeg stanovništva mogao ostati neostvaren, veliki župan iz Gospića je 12. kolovoza uputio proglas narodu medačke općine, obećavajući da će svima koji se odmah vrate u svoje domove i priznaju ustašku vlast biti zajamčen život. Nitko tome proglasu nije poklonio ni najmanju pažnju, shvaćajući da je to obična zamka i providni pokušaj da se oslabi raspoloženje za borbu.

Divoselski i počiteljski borci sprečavali su pokušaje ustaškog prodora iz Divosela u Počitelj, te povremeno upadali u okupirano Divoselo, da bi ometali pljačku ljetine. Dio tako spašenoga žita prevezen je u Medak na vršidbu, a zatim predat izbjeglim Divoseljanima. Pred kraj augusta oslobođen je Čitluk, a mjesec i po dana kasnije ponovno je oslobođeno i čvrsto zaposjednuto spaljeno Divoselo.

Na sektoru Vrepca ustaše su poslije poraza 31. srpnja pokušale 3. kolovoza da preko Barleta prodru u Vrebac, ali su ponovno odbijene. Idućeg dana natjerane su na povlačenje iz Ostrvice, što je omogućilo narodu da se iz zbjegova spusti u selo kako bi na brzinu i danju i noću sabirao ljetinu. Novi pokušaj ustaša, 10. augusta, da ovlada ovim sektorom završio se neuspjehom, ali su tom prilikom prodrli do jednog zbjega u ličkom srednjogorju i u njemu ubile nekoliko desetina žena i nejačadi. Početkom rujna ustanici vrebakog sektora prelaze u ofanzivu, te 1. rujna napadaju ustaše u Volarici (zaselak Barleta), zatim zajedno sa ustanicima iz Krbavskog polja, ustaše u Podlapači. Najzad, 6. rujna, oslobađaju Donje Barlete, pa je time bilo završeno oslobađanje cijelog sektora od Čukovca, preko Ostrvice i Barleta do Vrepca, na koji su se dalje nadovezivala već slobodna sela Zavode, Pavlovac, Mogorić i Ploča.

Tako je u prvom mjesecu ustanka u južnom dijelu gospićkog kotara stvoreno prostrano slobodno područje koje su čvrsto kontrolirali ustanici. Na ovom području, doduše, postojao je talijanski garnizon u Metku, ali se on prema ustanku odnosio uglavnom neutralno i nije od ustanika tražio da kroz Medak ne prolaze pod oružjem.

Smiljan je bio prvo hrvatsko selo u Lici koje je stvorilo oružanu ustaničku formaciju. Prva akcija smi-

ljanskih ustanika imala je humanitarni karakter. Oni su sredinom augusta organizirano i pod vrlo teškim uvjetima, zaobilazeći noću ustaške straže, odveli preživjele Srbe iz Smiljana na oslobođeno područje južno od Divosela. Zatim se vraćaju u svoje selo i započinju oružane akcije protiv ustaške vlasti i talijanskih patrola koje su zalazile u selo. Likvidirali su zloglasnog ustašu Abramovića i stvorili tako protivustaško raspoloženje u selu da se ni jedan ustaša nije smio zadržati u Smiljanu. Kada su se u listopadu ustaše ipak usudile da tamo uspostave svoju općinsku vlast s nekoliko stražara, smiljanski partizani, uz pomoć udarnog voda Đoke Jovanića, ubili su petoricu ustaša i konačno likvidirali ustašku vlast u smiljanskoj općini. Od 25 boraca iz Smiljana i okolnih zaselaka (Bužima, Rastoke i ostalih) osnovana je 18. rujna Smiljanska partizanska četa, kojoj je komandir bio Momčilo Novković, a politički komesar Emil Antić. Četa se uspjela održati u Smiljanu dva mjeseca, uprkos svih ustaških nastojanja da je unište. Tek pred zajedničkim ustaško-talijanskim napadom, sredinom studenoga, četa je bila prinuđena da se povuče na slobodno područje u Divoselo.

Sredinom kolovoza, kada su ustaški napadi na oslobođena sela nešto jenjavali, počinje razdoblje življega organizacionog učvršćivanja ustaničkih redova. U prvim danima ustanka svako selo imalo je svoj naoružani odred, koji se zbog maloga broja boraca nije dijelio na podjedinice. Starješina je držao odred na okupu, određivao straže i patrole, uspostavljao vezu sa susjednim odredima. Ljudi iz zaselaka po utvrđenom redu donosili su hranu borcima na određeno mjesto. U selima u kojima nije bilo organizacija Komunističke partije, ustanak je u prvi plan iznio simpatizere Partije i politički napredne pojedince koji su se istakli hrabrošću, pa su svojim ugledom i utjecajem mogli onemogućavati pojave samovolje i anarhičnog ponašanja. U jedinicama je zavedena disciplina. Oni koji ranije nisu služili vojsku, sistematski su obučavani u rukovanju oružjem.

U prvim borbama zaplijenjeno je malo oružja, pa je razvijena živa djelatnost da se prikupi svaka još neaktivirana puška ili revolver. Skupine ljudi išle su u sjevernu Dalmaciju, gdje je bilo više skrivenog oružja kod naroda, da bi se zamjenom stoke za oružje pribavila još koja puška.

Sekretar OK KPH za Liku, Jakov Blažević, pozvao je 15. kolovoza na sastanak kod medačke crkve predstavnike svih oslobođenih sela gospićkog kotara da bi izabrali zajedničko vojno rukovodstvo. Za komandanta je izabran

Milan Kuprešanin, a za zamjenika komandanta Joco Njegomir. Oni su odmah započeli organizirati »gerilski« bataljon »Velebit«. Nekoliko dana kasnije, na sastanku delegata svih odreda (četa) u Mogoriću gdje je bio štab, za političkog komesara bataljona izabran je Petar Kleut. Bataljon je imao karakter teritorijalne partizanske formacije, čije je područje (gospićki kotar) bilo podijeljeno na dva sektora. Istočni je obuhvaćao sela u podnožju Ličkog srednjogorja, od Ostrvice do Ploče, a zapadni sela pod Velebitom, od Smiljana do Raduča.

U augustu i septembru štab bataljona razvija vrlo živu i svestranu aktivnost, osobito u organizacionom i političkom pogledu. Od ranijih seoskih odreda osnovane su čete i vodovi, te potvrđen izabrani komandni kadar. Zajedno sa članovima Kotarskog komiteta Partije, te članovima mjesnih partijskih i skojevskih organizacija, održavani su zborovi naroda na kojima su objašnjavani ciljevi borbe i potreba dalje zajedničke oslobodilačke borbe Srba i Hrvata. Bio je izrađen i pravilnik o organizaciji i zadacima narodne vojske (imao je 22 člana) u kome su bile bliže određene dužnosti svih za borbu sposobnih stanovnika na području koje je pripadalo bataljonu. Sačinjeni su i mobilizacijski spiskovi, pa su na zborovima svi obveznici svečano polagali zakletvu na vjernost oslobodilačkoj borbi do pobjede. Tekst zakletve sastavio je štab bataljona, zajedno sa članovima OK KPH za Liku i on se nije bitno razlikovao od teksta zakletve što ga je nešto kasnije sastavio Marko Orešković i poslao jedinicama na područje Like.

Potkraj rujna gerilski bataljon »Velebit« reorganiziran je u prvi partizanski odred »Velebit« sa četiri bataljona. Prvi njegov bataljon obuhvaćao je Mogorić i Ploču, a njime su rukovodili komandant Lazo Radaković i politički komesar Đuro Stanković. Drugi bataljon obuhvaćao je sela Ostrvicu, Barlete, Vrebac i Pavlovac, a njime su komandirali Joco Njegomir, komandant, i Dušan Njegomir, politički komesar. Treći bataljon sačinjavala su sela Raduč, Medak i Počitelj, a komandant i komesar bili su Pekiša Vuksan, Stevo Maoduš i Vlado Cerin. Četvrti bataljon zahvaćao je sektor Divosela sa Čitlukom i Smiljanom. Njime su komandirali Damjan-Deni Vujinović i Jure Naglič. Svaki bataljon je imao po tri čete podijeljene u tri voda. Odred je tada imao 100 vojničkih pušaka, jedan puškomitraljez, 50 lovačkih pušaka, te nešto sitnog oružja, revolvera i bombi domaće izrade. Raspolagalo se sa svega 1800 metaka. Na prvoj konferenciji vojnih delegata partizanskih odreda Like,

na Kamenskom 21. rujna, Prvi odred su zastupali predstavnici štaba odreda i svih četiriju bataljona.

Uporedo s vojnom organizacijom u gospićkom i perušićkom kotaru, bili su osnovani i prvi organi narodne vlasti po selima. Već u listopadu izabran je i prvi NOO za kotar Gospić. Masovne narodne organizacije, Antifašistička fronta žena i omladinske organizacije, organizacije za pomoć narodnoj vojsci bile su osnovane u svim mjestima.

Organizaciono učvršćivanje ustanka na vojnom i civilnom planu u prvim mjesecima NOR-a bilo je vrlo važno za dalju uspješnu borbu. Ono je omogućilo da se razbije talijanska okupatorska politika pacifikacije, da se spriječe ili savladaju četnički pučevi u ustaničkim jedinicama, te da se oštrica ustanka još 1941. usmjeri na glavnog neprijatelja — na talijanske okupatorske garnizone u Lici. Svestrana, uporna i trajna politička aktivnost sve brojnijih partijskih i skojevskih ćelija na području današnje gospićke općine vodila se ka sve širem razvijanju ustanka i u hrvatskim selima ovoga dijela Like.

Gospićka općina dala je 2184 borca, od kojih je 1189 poginulo u redovima NOB-e.

Dr Perica Kleut